

Sinkó Ervin

Egy regény regénye (Moszkvai naplójegyzetek 1935 – 1937)

(7. folytatás)

A valóság, mely túlnőtt az irodalmon, fölébenőtt. Az irodalomnak egy olyan hagyományos tragikus motívumát, mely a naxósi Ariadnetől kezdve különböző formákban él a Gretchen tragédiájáig vagy akár a Romain Rolland hősnőjéig, a »L'âme enchantée«-ig, az új társadalom valósága technikai problémává redukálta s mint ilyet oldja meg. S ezzel kapcsolatban — s ez a kérdés, ami miatt mindezt most éjjel után kettőkor itt írom — felmerül a kérdés: az én novelláim problematikájuknál fogva itt még engem se érdekelnek. Ez rendben van, ezek a novellák nem itt nőttek. De hogy van az, hogy ami művészi produkciót eddig itt láttam, itteni művészi produkciót, az az egy Sosztakovics opera kivételével, elképesztően szegény, lelki és szellemi szegény, meddő, kísérletesen vértelen és kong az urességtől? Hogy irtsem azt, hogy magyarazzam meg magamnak, hogy ahogy Arosev elvtársban vagy Jonov igazgatóban semmit se tudtam felfedezni a forradalmárból, épúgy, szakasztott épúgy a Szovjet-unió művészi produkciójában se még csak a lehelletét se érzem annak, amit forradalminak, újnak, szocialistának lehetne nevezni? Képtelen vagyok, legalábbis egyelőre képtelen vagyok felfogni, hogy milyen, elvek és szempontok szerint irányítják itt a kulturális életet.

Egyelőre nem tudom mikép értelmezsem, hogy amit itt művészetként üznek, mért annyira eredetiség, mért annyira minden lényeges újság, nagyság és merészség nélkül való, mért üt el a szemét szűrő és nem egyszer lesújtó epigón voltával attól az »alapépitménytől«, attól a szovjet valóságtól, mely legázolta a múlt társadalom formáit és normáit s mely annyi újjal és eddig nem is sejtett problémákkal és feladatokkal terhes? Mi a háttere, mi a magyarázata? Ez is szükséges vagy hiba. De hol a hiba?

Ha felkerülhetne bennem a kétség, hogy én vagyok az, aki nem itélem meg helyesen az itteni művészi produkciót, ha hihetném, hogy bennem a hiba s hogy csak én nem látom nagyságát és értékét! De hogy ez csak valószínűnek is tűnjék, ahhoz az kellene, hogy valami újjal, szokatlanul, esetleg megbotránkoztatóval álljak szemben, mert akkor, legalábbis elméletben, lehetséges volna, hogy az én meg nem értésemről legyen szó. Ámde ami a meglepő ebben a művészetben, az ép a minden meglepőnek a teljes hiánya. Ha sorba veszem, amit eddig színházban és moziban láttam, ha volt, amit meglepett, az ép ez volt. Már Leningrádban, ahol Vahtangovék vendégszereplésében láttunk egy mai »Arisztokraták« című orosz darabot — egész idő alatt sajnálnia kellett az embernek a kitűnő színészeket, amiért olyan életlen figurák

és érdektelen cselekmény meglevevítésére fecsérlék órákon át nagyrahitott erőiket. A »Hudozsesztveni teatr«-ban — megint ragyogó színészek — egy Knut Hamsun drámát játszottak. Ha én érdektelennek találtam az én novelláimat a Szovjet-unióban, Knut Hamsunnak erről a drámájáról az: kell mondanom, hogy az még Bécsben vagy Párisban is ma már untatott volna. A darab egy fiatal művészről szól, aki nem hajlandó megalkudni, kitart a saját szépségeálla mellett. A felesége egy ideig csalja és aztán végleg el is hagyja valami üresfejű újságíróval. A fiatal művészre, akit az asszony hűtlenül elhagyott, a lelki bánatot telézőn rászakad még az anyagi nyomor is s a dráma a végrehajtó megjelenésével fejeződik be. M. nevetett: valaki, akihez még érdemes végrehajtót küldeni. Ez a nyomor? — És együtt kérdeztük: mikor látunk majd egyszer szovjet drámát, mait, igazán, igazán mait? Schiller »Ármány és szerelem«-je, bármilyen felülmúlhatatlanul is adták elő Vahtangovék, csak még elevevebbé tette a kérdést: hol az a szovjet dráma, mely annyira forradalmi és annyira művészi, mint volt az ifjú polgári forradalmár »Ármány és szerelem«-je? A Voks elvezetett bennünket Tairovhoz is. Ott Lecocq-nak egyik gyengébb operettjét, »Nap és hold« a címe, adták elő. A Voks úgy találta, hogy ezt a múlt századbeli francia operettet kell nekünk megmutatnia Moszkvában 1935-ben. A színészek akrobata mutatványai nem voltak ahhoz eléggé szórakoztatók, hogy az első felvonás után is továbbra a színházban maradjunk. A »Mali teatr«-ban a »Solo na flejtí« című műremeket láttuk. Ezt a darabot bármelyik bácskai katolikus legényegylet nyugodtan műsorára tűzhetné, mert »eszmei tartalmát« tekintve az erény diadaláról és a bűnt utólérő bűnhődésről szól s azonkívül is csapnivalóan rossz.

S a filmek? Hová tűntek a megrázóan forradalmi nagy orosz filmek, amik annakidején mindent a világon a szuggesztív művészi erejükkel még az ellenségeket is hódolatra kényszerítették? Milyen mai szovjet filmeket látnak, mióta itt vagyunk?

Művészi kvalitásról csak a Csapajevről szóló filmmel kapcsolatban lehet beszélni. Vannak jelenetei, amiket soha többé nem lehet elfelejteni. (Például, ahogy a fehér tiszték diszmenetben mennek — voltaképpen nem annyira a harcba, mint a halálba). De egy kérdés még itt is feltolakszik: háborús hősiességnek, háborús erénynek vagy forradalmi szellemnek apoteozisa-e ez a film? Ebben a filmben a határvonal a kettő között igen vékonyan van megvonva. Ez annál meglepőbb, mert Furmanovnak, annak a fiatal írónak a forradalom első éveiben írt könyve, melynek alapján a film készült, ép ellenkezőleg a nagy Október fiatalo-

san úde, nagyszerűen naiv, chliasztkikusn forradalmi szelleműen van telítve. S a többi film?

»Harmónika« az egyik címe. Az egyetlen biztató elemény vele, mint általában az egész »művész« üzemmell kapcsolatban: a közönség. A közönség, mely például Sosztakovics operájánál vagy meg az »Armány és szerelem« nagyszerű előadásánál is intenzív feszültséggel kísér — és ezt érezni — és ért minden szót, a közönség a »Harmonikánál« fészkelődött, sőt mögöttem a három fiatal munkás gúnyos megjegyzésekkel kísért egy-egy túlságosan idillikus, idiótikus »bajos« jelenetet, hogy előadás közben hagyja el végül is a termet. Ez a »Harmónika« című film úgy látszik a »Veselija rebjata« (»Vidám fiúk«) szériáját folytatja: annak az »életöröme« a propagálására készült, melytől, bár a »Veselija rebjata« itt is nagyon népszerű, engem az életunság érzése környékez; egy proletarizált rokkó hamis, izléstelen és bu'a operett-atmoszférája lengi be ezeket a filmeket.

A moszkvaiak minden színházat, minden mozi t zsúfolásig megtöltene s a művészek anelyett, hogy legalább elérnék a publikum nívóját, voltaképen mindent elkövetnek, hogy lenyomják. Mert engedik meg itt a művészetnek ezt a kompromittálását? Mért engedik meg, hogy így megcsalják a publikumot, ennek a publikumnak szépségre és igazságra való énséget az igazság talmi szurrogátumaival, rossz, hazug, izléstelen operettekkel?

Eszembejött egy beteg, akit a napokban a központi röntgen-intezetben láttam. Maga az intézet is, ahol az igazgató-főorvos, Dr. H. ka-lauzol — és egyáltalán itt minden érdekesebb, mint az irodalom és a művészet. Az intézetben a kis laboratóriumok tömege, egymás hegyén-hátán, irtó szűken: nincs elég hely. Azt mondja Dr. H.: robinzoni leleményességet kell kifejtenünk, magunk készítjük a röntgen-csőveket, dozimétereket s a falakat, melyek az orvost és ápolót védik a sugarktól, barittal preparáljuk, mert az ólom más célra kell. Es nem panaszo-san, hanem szinte dicskedve, lelkesen beszél a nehézségekről, mert azok is annak az erőnek a bizonyítékává válnak, mellyel úrrá lesznek feletlünk. Körülbelül százezer orvosra volna még szükségünk — mondja Dr. H. Az egyik körte-remben szemembe tűnik egy ember, voltaképp már hullá, aki az ágy szélén ül s alig lélezkzik. Dr. H. mondja: nem tud már fekvődni, urali bányamunkás, rák, az egész teste el van lepve göcökkel. Négy nap, négy éjjel utazott ide az Uralból. Megmondtuk neki: nem tudunk segíteni, kap orvoságot, menjen vissza. Nem hitte el. Hogy mi nem tudnánk segíteni? Ti itt a »sztolicán«, Moszkvában mindent tudtok. Nem lehetett ezzel a hittal szemben érvelni — mondja Dr. H. s itt-tartották persze remény nélkül.

S ez a hit, én úgy érzem, kötelez, köteleznie kellene mindenkit, hogy a legjobbat, a legigazabbat, a legszebbet adja. Ez a hit a forradalomban, a forradalom által termelt és ennek a forradalomnak az ereje. Micsoda feladat s micsoda kiváltság s micsoda felelősség emberekhez szólni, akikben ez a hegyeket megmozgató hit él! S Arósev- vagy Jonov-szerű emberkéek volnának azok, akik ezeket az embereket autentikus képviselnék? Mi köze ennek az uráli bányamunkásnak, mi köze ennek a hitnek ahhoz, amit itt szovjet művészetként szellemi tápláléknak kínálnak? Nem, még az én a sötét Európában sötét kétségbeesésben írt novelláim is, még azok is igazabbak itt is, mint az a problémátlan idiotikus életöröm, amit a »Harmónika«, a »Solo na flejt« és egész társaságuk propagál.

Nem, nem felejttem el, hogy az összes többi kérdésekhez képest harmadrangú kérdés a szindarabok és a filmek minősége. A nagy francia forradalom művészete se állt arányban magának a forradalomnak történelmi nagyságával. A sok száz szindarabíró, festő, szobrász, költő, akik a forradalom éveiben Franciaországban nagy neveként szerepeltek — nincs közöttük egy se, aki nyomot hagyott volna irodalomban vagy képzőművészetben. Ez igaz. S a francia forradalom mégis a nagy francia forradalom volt. Ez is igaz. a bökkenő azonban az, hogy a Szovjetúnióban nem volt így mindig. A Szovjetúnióban a forradalom első éveiben, egész a Nep korszakának végéig volt egy irodalom, mely intenzíven új, élő, merész, igazi volt, csakugyan a forradalom irodalma, a forradalom problémáinak, a forradalomban élő, a forradalmat átélő embernek a művészi kifejezése volt. Es volt Eisenstein és volt Pudovkin. Hová tűnt, mért tűnt el mindez, hogy helyette ilyen vagy olyan formában, de vegetereményben mégis csak a »Pastír Kostja« operett-szelleme és operett-indulója váljék uralkodóvá s uralkodó motívummá a szovjet művészet minden produktumában?

A »Pravda« e heti számai itt vannak egymásra rakva az íróasztalomon. Úgy ahogy az utcán s mindenütt, ahol megfordulok, állandóan megfeszített figyelemmel igyekszem látni, igyekszem megérteni amit látok, az újságot is mindig újra kezembe veszem, csak hogy minél hititleni, egyáltalán nem könnyen áttekinthető új marabb végleges, világos képet kapjak erről az valóságáról. Az ember azt hiszi, hogy ezt vagy azt most már biztosan tudja s a következő órában rájön, hogy megint egyszer revidálnia kell a konklúzióit. S most is, hogy már abba akartam hagyni a feljegyzéseket s végre lefeküdni, ebben a pillanatban, hogy a Pravda e heti számaiban lapozgatók, mintha fejbe kólintottak volna. Nincs még félórája, hogy ebbe a füzetbe az abortáriumról írtam, arról, hogy az milyen tiszta, hogy az milyen emberséges és racionalis módon old meg egy mindenütt másutt gyötrelmesen megoldatlan problémát — ugyan-csak most, itt, ugyanennél az íróasztalnál veszem észre a »Pravda« e heti, pontosan 1935. május 22-i számában ezt az apróbetűs hírt:

»Titkos abortárium és a gazdája

J. D. Mironov, nőorvos-specialista a Lenin-grádi ut 154. szám alatt a 6-os számú lakásban lakik. A moszkvai I. számú orvosi poliklinikán a betegfelvételi osztályon dolgozik. Idősebb orvos, egykor nőgyógyászati szanatóriumnak volt a tulajdonosa. A napokban letartóztatták. Két szobából álló lakásán két ágyban fekvő nőt találtak, akiket közvetlenül a hatóság közegeinek érkezése előtt Mironov itt a lakásán műtetet hajtott végre. A lakásán abortuszhoz szükséges teljes felszerelést találtak: nőgyógyászati műtőasztalt, fecskendőket, vattát, kötészereket és készüléket, mely a műszerek sterilizálására szolgál. Kámfor, morfium és coffein ampullákat is találtak. A szobák piszkosak, a padlón megaludt vér nyomai és használt vattadarabok. A »kórházban« Kurakina háztartási alkalmazotti szolgálta ki a betegeket.

A két megoperált nőt a mentők kórházba szállították. Mironov klienseit annak a poliklinikának a pácienseiből toborozta,

ahol dolgozott. Mint a poliklinika orvosa megtagadta a műtét elvégzését mindazoknak, akik elmulasztották a kellő időt vagy akiket erre testalkatuknál fogva alkalmatlannak minősített. Hivatalosan elutasítván őket, mindjárt ugyanott a poliklinikán felajánlotta nekik, hogy otthon a lakásán elvégezték rajtuk a műtétet. Moronov lakásán 65.800 rubelt, 18 dollárt, 400 frankot, több aranyórát, karpereceket, fülbevalókat és más értéktárgyakat találtak.

Kurakinát szintén letartóztatták.

Hát ez mi? Egy orvos, aki magzatelhajtási üzem révén 65.800 rubelt takaríthatott meg itt, ahol az átlagos havi kereset személyenként 150-tól 200 rubelig terjed? Igaz, ez a Dr. Mironov csak egy eset, de ez az eset arra vall, hogy... Mire vall? Csak arra-e, hogy az új ház tiszta falain újra és újra kiüt a régi, a sok-száz éves régi, talajba beszívódott penész? De akkor se értem: mért kell itt nőknek ilyen segítséghez folyamodniuk, hogyha az abortárium, mint a professzor ott mondta, mindenkinek ingyenesen rendelkezésére áll? Az ilyen mintaintézmények — vajjon csak mintának vannak itt?

Ezeket a feljegyzéseket ma éjjel után azzal kezdtem, hogy a »Za rubežom« szerkesztője, Deutsch meghívott a lakására s hogy vinni akartam neki a novelláimból s hogy egyet se találtam köztük, amit méltónak ítéltém volna, hogy itt napvilágot lásson — s most látom, hogy Deuschtól jöve, ezek az éjjeli asszociációk anynyira elfoglaltak, hogy noha már leint szürkül, a látogatásról eddig még egy szót se írtam. Ez nem véletlen. Itt legkevésbé érdekesek azok, akik abból élnek, hogy »szellemi munkások«, illetőleg úgy kellene mondani: a szellem szatócsai. A kedvességük és a blazirt tréfáik mindegyik — Bécsben és Párisban és Moszkvában — egyformák, mindig egy és ugyanazok. A szerkesztő felesége Alekszej Tolsztojjal együtt gyárt filmszenáriókat. M. valószínűleg csalódást okozott neki, mert noha Párisból jöttünk, tájékozatlanabbnak bizonyult a divat kérdéseiben, mint Alekszej Tolsztoj filmszenáriónak ez a különleges igazán kedves s hozzánk nagyon barátságos társszerzője. En, ez csak természetes, szeretnék mindenkit kihasználni, hogy az itteni jelenségekről minél többet tudjak meg. Szerettem volna tőlük is felvilágosítást kapni dolgokról, amiket nem értek; el is vittem egy kis hírt, melyet a »Pravda« május 15-i számából vágtam ki s most visszazagasztok a naplómba. A hír a következőképp hangzik:

»Huligánok támadása egy csoport pionir ellen

A Tambov közelében lévő kuzminogatski iskola pionir-csoportja meglátogatta a »Vörös harcok« gyárüzemét s utána dobszó mellett indult hazafelé. Útközben a csoport huligánokkal találkozott, akik a gyerekeket kövekkel dobálták és bottal támadták rájuk. A huligánok elszedték a pioniroktól a vörös nyakkendőket, átlukasztották a dobot s a pionirok dobosának Vavilovnak összeszurkálták a kezét késsel, majd szétverték a csoportot. A huligánokat letartóztatták. Őket mindet — névszerint Popov Nikolájt, a Kambarov fivéreket és Szamojlov Vaszijt — bíróságnak adják át.

A hírben nem lett volna semmi különös,¹⁾ ha tizenöt vagy tíz év előtt áll az újságban. De tart itt még a polgárháború? Kérdeztem új barátainkat, hogy miféle »huligánok«-ról lehet itt szó, mit gondolnak, mi a háttere az ilyen támadásnak? Sok kérdésem volt illetve lett volna, de visszakoztam, mert láttam, a kérdéseim vagy nem érdekelték őket vagy pedig... Minden esetre másról kezdtek beszélni. Hiszen másutt engem se izgat ennyire minden apró újsághír, de itt az ember mindent a maga személyes ügyének és — azt hiszem ebben nem tévedek — mindent politikai kérdésnek érez. De ép ez az: ahogy az én hajóbeli Vjeceszláv Fjodorovicsommal, ügylátszik, itt másnak sincsenek politikai problémái. Mindenesetre még sehol se tapasztaltam, hogy az emberek oly keveset beszéltek volna politikai kérdésekről, mint itt.

Pozitívum: Deutsch szerkesztővel abban állapodtam meg, hogy az »Optimisták« kéziratából fog a lapja, a »Za rubežom« a legközelebbi számában egy szemelvényt közölni.

Moszkva, 1935. június 1. éjjel.

Ki akarjuk használni az időt, mielőtt még M. elfoglalja munkahelyét a központi rákkutató intézetben. S kihasználni az időt — azt jelenti, hogy lehetőleg sokat járjuk az utcákat s lehetőleg gyalog. Aki a Voks gépkocsiján viteti magát egyik helyről a másikra, a valóság egy lényeges része mellett suhan el hunyt szemekkel. Láthat nagyon szép intézményeket, de — ez az, amire rájöttem — abból, hogy az ember megismerkedik egy társadalom legnagyobb intézményeivel, korántsem következik, hogy megfellelő képet tud alkotni magának arról, hogy miként élnek s hogy milyenek ennek a társadalomnak az emberei. Ma már tudom: egy-egy intézmény csak egy elvnek, egy kormányzati törekvésnek a kifejezője s nem több. Az intézmény tökéletessége nem jelenti, hogy minden az intézmény falain kívül már annak a szellemében működik.

Ép ellenkezőleg: a moszkvai földalatti villamos a márványaival és diszeivel csakugyan pazar, túlzottan pazar, valósággal kellemtelenül fényűző és hivalkodó látványosság. Bizonyára szükséges, hogy így legyen nemcsak a külföld felé való propaganda szempontjából, hanem belső használatra is: hadd érezze a még mindig minden jel szerint szűkösen élő szovjetpolgár a maga országa gazdságát: olyan metrójára van, amely mellett a világ minden nagyvárosának minden földalattija szegényletében még mélyebben a föld alá bújhat. (Ez a tréfás megjegyzés Vjeceszláv Fjodorovicstól ered). Számomra azonban jelképes jelentőségű, úgy találok, hogy valahogy az egész mai szovjetvalóságot jellemzi, hogy ebben a városban, ahol földalatti márványpalotákkal építették és építik a metrót, olyan házak is épülnek, mint amilyent a »Vecsernjaja Moszkva« mai számában ír le egy panaszos levél. Megjegyezve, hogy a

¹⁾ Naplómba beragasztva e híriapkirívás mellé a »Pravda« 1935. június 1-i számából egy másik apróbetűs hír is: »Egy pionir vadállati meggyilkolása. Csatorin faluban (Jubarszki járás, vinnickoi kerület) május 11-ére virradó éjszakán Manin Pável pionir vadállati gyilkosságának esett áldozatul. Baltával és késsel tizenöt sebet ejtettek a fején. A vizsgálót kiderítette, hogy Manin egy csoport gyilkolta meg, melynek tagjai Bazinszki nevű pópá, Gurin E. asszony, ennek férje és fivére. Valamennyit bebörtönöztek. A nyomozást tovább folytatják.«

Kuznecki moszt, melyről itt szó van, nem külváros, hanem Moszkva közepében van, kívágom s ideragasztom a levelet:

»A Kuznecki moszt 9/10. sz. épülettömbében, az 5. számú lakásban nincs konyha, nincs klozet, nincs vízvezeték. Akik itt laknak, azoknak mind a szomszédba kell menniük vizért és klozetra. G. Podobed, lakásfelelős.«

Mindezt azzal a moszkvai gyermekmúzeummal kapcsolatban írom, melyet ma tekintettünk meg. Egy múzeum, amely gyermekek számára készült s amely egyben nagy gyerekkönyvtár. Háromórás beszélgetés a gyermekmúzeumban egy nagyon rokonszenves fiatal nővel, aki mindent töviről hegyire megmutatott. Nem tudott betelni a saját intélzete szépségének a mutogatásával. Amint valaki ily lelkesen szereti a munkáját, nyomban rokonszenvet ébreszt és újságírók, írók és az idegenek kalauzolására a Voksnál alkalmazott titokban mindig fáradt s unatkozó, hivatásszerűen örökösen bájmosolygó nők kivételével — itt Moszkvában ép úgy mint a hajón, szembetűnő, hogy mennyi ember válik lelkessé abban a pillanatban, ha a munkájáról beszél. A múzeumbeli nő nemcsak rokonszenves, de intelligens is. Beszél arról, hogy milyen nagyon kellene s milyen nagyon hiányzik a megfelelő gyermekirodalom. Mire én a megjegyzést kockáztatom: — Nekem úgy tűnik, hogy nemcsak a gyermekirodalom hiányzik, hanem általában az irodalom. A színházak másora...

A nő jelentősen elmosolyodik: — Nem osztom a nézetét. Nekünk felnőtteknek van mit olvasnunk. Puskin, Tolsztoj, no és Balzac... Balzac ma Puskin és Tolsztoj mellett a Szovjetunió legnépszerűbb írója.

A legszebb, amit a gyermekmúzeumban láttam — és ezzel kapcsolatban hallottam — az a nagy terem, melynek a falain színes képek a föld nagyvárosait mutatják be. Köztük Tokió is a pályaudvarral s a pályaudvar előtti térrel, ahonnan villamos, gépkocsik, autóbuszok és trolleybuszok viszik az utasokat be a városba. Ezek közt a járművek között, e járművek forgatagában szembetűnően bukkán fel egy-egy utasokkal rohanó vagy utasokra váró riksa, a két rúd között a meztelítés rongyos kulival.

Iskolából, gyermekotthonokból, a fővárosból és vidékről nap-nap után csoportokban látogatják a gyerekek ezt az ő múzeumokat s egy-egy ilyen kép előtt a csoportok mindenkori vezetőjének elképzelhető, hogy van mire felelnie s van mit mesélnie. A tokiói pályaudvart ábrázoló kép előtt a vezető megkérdi, hogy ki milyen járművel szeretne a városba jutni? A gyerekek közt — akiknek elmagyarázták, hogy Kinában és Japánban az ember olcsóbb, mint a ló s hogy a riksa ezért maradt még ma is közlekedési eszköz — még véletlenül se akadt, aki riksa-kulival kívánná magát a városba vitetni. A vezető kérdésére, hogy nem volna-e kedvük, hogy rikzával vitessék be magukat a városba, arcukon iszonnal és felháborodva felelnek: — Nem szégyeled magad ilyet kérdezni?

— Nem gondolja, hogy a gyerek mégis voltaképp kíváncsi és kedve volna megpróbálni, hogy milyen az, ha ló helyett ember szalad a kocsija előtt? — kérdelem.

A nő a gyermekmúzeumban habozás nélkül igazat ad nekem, de nyomban hozzátesszi:

— Úgy van. S ép azért vált ki bennük a kérdés oly heves iszonyatot és felháborodást. A spontán gyermeki kívánsággal nyomban szembezáll az, amit a mi társadalmi nevelésünk már szinte ösztönné tett, a szociális ösztön. Nálunk kialakult — percig habozik s kijavítja magát — kialakulóban van egy új, kifejezetten szociális tartalmakkal telített lelkiismeret. Beidegzett, spontánná, valósággal fiziológiaivá váló averzió mindennel szemben, ami sebet ejt az emberi méltóságon.

Ez az, ami voltaképpen a legtöbb volna: ezt az averziót — tenat egy erkölcsi tartamú esztétikai érzéknyeseget fejleszteni ki az emberben. Ahogy sokezer éves civilizáció kifejlesztette az esztétikai averziót az emberevés gondolatával szemben, úgy ki lehet alakítani egy új társadalomban nemcsak az elvi s nemcsak az erkölcsi — ez kevés volna, — hanem a fiziológiai averziót minden az emberi együvértartozás érzését sértő cselekedettel szemben. Valahogy úgy, ahogy, ha jól emlékszem, Hegel definiálta egyszer a szégyenérzés kinját mint valami emberien megengedhetetlen miatt való spontán haragot. Amit el kell érni, az nem a fölülről megzabolozott ember, hanem az ember, akinek lehetetlenné teszi a saját fantáziája — mert hiszen ez az emberi szenzibilitás titka, — hogy embertársa megalázása vagy kihasználása révén képes legyen bármit is élvezni. A moszkvai gyermekmúzeum ennek a törekvésnek a szellemében működik és az ember ezt az épületet boldogabban hagyhatná el mint volt, mielőtt megismerkedett vele — az ember boldogabban hagyhatná el, ha nem úgy volna, hogy ez az intézmény csak egy intenciót fejez ki, nem pedig egy már elért valóságot. Valóság!

A múzeumból kilépvé ugyanis az ember az utcán lépten nyomon gyerekekbe ütközik, akik talán hazudnak, ha azt mondják, hogy éhesek, de mindenesetre itt csavarognak az utcán s abból élnék, hogy elébed tartva a kimondhatatlanul piszkos kezüket, koldulnak. Az ember gondolhatná, hogy csak a polgárháboru alatt hajléktalanná vált, annakidején milliókra rúgó csavargó gyermekhadak utolsó szétszórt maradványairól van szó. Leingrádban még ezt gondoltam. De különös módon ép miután a gyermekmúzeumot elhagytam s a kávéházban megtaláltam a »Pravdat« — amit nem olyan könnyű itt megszerezni, mert túl kevés példányszámban jelenik meg és előfizetést csak bizonyos kategóriáktól fogad el — szóval amint a múzeumot elhagytam, a zöldfoteles kávéházban ülve maga a »Pravda« figyelmeztetett rá igen nyomatékosan, hogy nem úgy van, mint ahogy még Leningrádban gondoltam. A »Pravda« mai számában ugyanis hosszú kormányrendelet — intézkedések egész sora a hajléktalan gyermekek ügyében — és a gyermekbűnözés elleni »energiás küzdelem« érdekében. Es a gyerekekkel, a kiskorúakkal szemben alkalmazandó intézkedések és megtorló rendszabályok között — itt, ebben az országban, ebben a városban, ugyanitt, ahol ez a gyönyörű gyermekmúzeum áll — többek között ott szerepel a kiskorúakkal szemben is alkalmazható halálbüntetés.

Moszkva, 1935. június (hiányzik a nap dátuma)

Most aztán semmit se értek. Nem akartam híjnni a szememnek, mikor ma a Pravdában öles nagy cikket látoék. Arról szól, hogy meg kell

szüntetni a szovjet nőnek azt a jogát, hogy nem kívánt terhesség esetén orvosi beavatkozást vehessen igénybe.

Ausztriában a klerikális, keresztényszocialista kormány volt az, amely nemcsak a kommunista, hanem a szociáldemokrata, sőt a liberális poigári pártok és sajtójuk ellenében ragaszkodott a hirhedt »Paragraph 145«-höz, melynek értelmében a bíróság a nőt, aki elhajlatta magzatát, öt évig terjedő fegyházbüntetéssel sújtja s magát a kísérletet is, még ha nem is járt eredménnyel, egyévig terjedő börtönnel bünteti.

Franciaországban a párt mindig újra a szovjetunióbeli nőnek arra a jogára mutatott rá, hogy szabadon rendelkezék a testével.

S itt találkoztam Moszkvában Friedrich Wolffal, a német íróval, aki kommunista meggyőződésére hivatkozva beszembzállt nyíltan a német birodalmi törvényel és mint orvos, kijelentette, hogy a törvény ellenére igenis segíteni fog azokon a nőknön, akik hozzáfördülnek. S most itt a Pravdában ez a cikk. Ez a cikk a Pravdában azt bizonygatja, hogy a legmeszszebbmenő elővigyázattal, legnagyobb orvosi szaktudással végrehajtott ilyenmü mütét is beláthatatlan káros következményekkel jár a nőkre és a nők védelmében — így áll a cikkben — a nők védelmében és érdekében követeli, hogy szigorú törvényt hozzanak az abortusz betiltására.

Ez magában is több, mint meglepő. De ami miatt nem tudtam, illetve szerettem volna nem látni a szemmenek: a nagy cikket ugyanaz a professzor írta, a cikk alatt ugyanannak a professornak a neve van nyomtatva, aki alig pár nap előtt nekünk oly büszkén és lelkesen mutatta meg az abortáriumot és aki akkor pontosan az ellenkezőjét mondta mindannak, amit itt most a Pravdában a saját neve alatt nyomtat.

Most légy okos Domokos!

3. KUN BÉLA

Megint félbe kell szárítanom e naplófeljegyzések beszéltetését: kívülálló ember számára helyenként érthetetlenek volnának utólagos kommentár nélkül. Amit naplómban annakidején csak a magam számára jegyeztem fel, abban a formában az olvasó nem érthetné meg, de azonkívül az is magyarázatra szorul, hogy honnan az a felindulás, sőt megilletődöttség, lelkesedés és rajongás, mellyel ezek a naplójegyzetek szólnak írójuknak Kun Bélával való minden találkozásáról.

1935-ben, Moszkvába érkezésem első napjaiban első dolgom volt, hogy Kurella Alfréd révén — akihez Romain Rolland küldött s akiről e naplóban majd még sok szó esik — jelentkeztem a Kominternben Kun Bélánál. Nem tettem volna, legalábbis nem siettem volna az »Optimisták«-kal Kunhoz, akitől a regény számára nem sok jót vártam, ha Kurella nem jelentette volna be mindjárt, hogy megérkeztünk és ha Kurella nem mondta volna, hogy Kun Béla instanciája megkerülhetetlen. S mikor Kunnal akkor több mint tizenöt év után feleségemmel együtt először ültem szemben, ez az én számomra nemcsak egy rég nem látott emberrel való viszontlátást jelentett.

A szavak közt, melyek ártatlan vértanúk, megbecstelenítő embereknek és időknök ártatlan vértanúi, ott szerepel ma már »a vezér«

szó is. De Kun Béla 1919-ben ennek a szónak valóban szüzi értelmében jelentett: vezért s akkor nem volt senki, akinek a szava az övénel parancsolóbb súllyal, döntöbben esett volna latba az én számomra. Vezér ahogy ő volt, nemcsak autoritást jelentett, melynek aláveti magát az ember. Forradalmárok, magyar forradalmárok egy nemzedékének tartalmasabbá tette életük minden napját, mint lett volna nélküle; általa, tőle tudta és találta meg ifjú magyar forradalmárok egy nemzedéke azt, amit sötétben tapogatózva addig hiába és többé-kevésbé rosszul csak kerestett. Feladatot hozott, ép azt a közös, nehéz és nagy feladatot, melyre addig türelmetlenül és hiába vártak. Egyszóval: egy egész, az első világháborút vak lázadással és vak kétségbeeséssel átélő nemzedék életében Kun Béla volt Magyarországon a lenini Október eszméinek első autentikus küldöttje — az első bolsevik, akit szemtől szembe láttunk. Valaki, aki mindazt harci tapasztalatból tudta, amit mindenki közülünk csak találgathatott a túlgyéren érkező, szándékosan eltorzított hírek s mindenkép áttekinthetetlenül zavaros hírvérés útvesztőjében. Az első bolsevik, akit láttunk s aki elhozta magával a távoli Oroszországból azt a boldog és elszánt hitet, mellyel az orosz proletárforradalom hívott a végső és világot megváltó harcba. S azt, hogy »ez a harc lesz a végső« épúgy, mint annakidején az oroszok, mi is szóserint hittük s hittük, hogy nem kell más, mint egyetlen, mindent elsőpró roham, hogy eltakarítsuk a világháború húszmillió halottjával együtt halálra sebzett világkapitalizmus hulláját. És hogy ezt a rohamot magyar földön megszervezze és vezesse, ez volt Kun Béla küldetésének célja — és ez volt az, amit Kun Béla be is váltott: drámai gyorsasággal szervezte meg a rohamozókat és vezette őket diadalra.

A diadal tudvalévően nem volt hosszúéletű. Majdnem pontosan annyi ideig tartott, mint amennyi a kivivásához kellett: a magyar kommunista párt alig négy hónappal a megalakulása, Kun Béla érkezése után a hatalom birtokába került s ez a hatalom ugyanennyi idő után össze is omlott. Hogy ez a négy hónap történelmi szempontból se volt epizód, nem ez az, amiről itt szólnom kell. Itt személyszerint Kun Béláról van szó, aki ép minden tévedésével, ép minden hibájával, ép egész politikájának ezzel a gondtalan hitével az európai munkásmozgalom egy egész korszakának — és a forradalmárok egy ifjú, nagyon is ifjú nemzedéke hitének, reményeinek, végzetes tévedéseinek és tragédiájának maradt élő szimbóluma.

Mikor Moszkvába érkeztem, több mint tizenöt év telt el azóta a rövid négy hónap óta, melyet joggal mindenki Kun Béla nevével jelölt meg s az az egész tizenöt év nem volt más az én életemben, mint folytatása, feldolgozása, tisztázása és következménye annak az életreszóló örömben, fájdalomban és problémákban egyedülállóan gazdag négy hónapnak, melynek tartalmát Kun Béla vezérsege határozta meg.

S míg a Komintern épületében, a földszinten lebonyolították velünk a bejelentési procedúrát — már maga az, hogy ebben az épületben tartózkodom, ezt a pillanatot az én személyes életemben patetikusán történelminek érezteti — a pillanatot, mely mindenesetre egyáltalán nem röpké pillanatt, hanem félóra. Mert félórába telik, míg telefonálgatás, majd kettőnk személyi adatainak bejegyzése után megkapjuk az

írást, mellyel elindulhatunk, hogy a folyósók labirintusán keresztül elvezessenek bennünket Kun Bélához.

Ezúttal azonban a félóra sem tűnt túl hosszúnak. Míg lent várakoztunk, az »Optimisták« hónom alatt tartott kéziratának nem egy figurája — illetve nem egy figurájának modellje a meglepetéstől szinte megkövülve ismert rám s miután gyorsan kölcsönösen meggyőztük egymást, hogy nem vagyunk látomások, hanem közönségesen testi valóságunkban bukkantunk fel egymás előtt a valószínűtlenül távoli múlt homályából, folytattuk az ismeretséget, sőt azt lehetne mondani a beszélgetést, ahol tizenöt év előtt — vagyis ahol az »Optimisták« kéziratában maradt abba.

Ez a félóra nem volt valami prousti utazás a múltba. Nem is a helyreállított folytonosság egy kataklizmával megszakított múlt és a jelen között. Ha valaki éveken át egy szobában élne, portrékkal teleagatott falak közt s a képkeretek közül egy napon egymásután elevenen lépnének ki az emlékezetből megfestett alakok s nyújtánák a kezüket s hallatnák az clevén, összetéveszthetetlen hangjukat — ezt éltem át ott a félóra alatt először s aztán a moszkvai tartózkodás többi ideje alatt. Az »Optimisták«-ban sorba átkereszteltem ezeket az embereket s számomra annyira eggyé váltak a regénybeli nevükkel, hogy első pillanatban Sarkadinak vagy Stein elvtársnak szólítottam őket és csak a megrökönyödésük térített észre. Ők mind az 1919-beli fiatal arcukkal éltek bennem tovább s akik itt elemoukkantak, azok mozdulataikban, testtartásukban s főleg hangjukban annyira hasonlítottak akkori magukhoz, hogy azonnal felismertem őket az álarc alatt, melyet az évek megszurkító hatalma borított rájuk.

Levélvárás

*Hajó ha túlköl, megrezzenek:
síkságról várok üzenetet.*

*Barna asszonyka kedvvel írja:
kedvesének legyen gyógyírja.*

*Fáj neki is nagyon a távol,
minden percet szívével számol.*

*S mégis be lassan mozog keze, —
est estet ér s nem jó levele...*

*Kétség mar, sebeznek a napok!
De vízbemártok bút, haragot.*

*s hajó, ha túlköl, megrezzenek:
síkságról várok üzenetet.*

(Szelce, 1950 nyarán)

GALAMB JÁNOS

Moszkva, 1935. június 3.

Ideje, hogy a Kun Bélával való első találkozásomról írjak most, mikor már a harmadik vagy negyedik találkozásról való beszámoló válik időszerűvé. Az első találkozás első benyomása: láthatóan megöregedett, betegnek hat, de ennek ellenére, számomra valahogy mégse változott. Úgy emlékeztem rá, hogy alacsonyabb termetű, valószínűleg azért, mert akkoriiban kevésbé volt sovány. Egyébként annyira a réginek érzem, helyesebben: annyira a régi vagyok vele szemben, hogy csöppet se lepne meg, ha Kun elvtárs, amint beléptem a szobájába, az ő régi pattogó szavával fejemre olvasná, hogy mi mindent tettem rosszul s aztán épúgy mint régen, mikor szakállt növesztettem, hogy elrejtsem egyetlen húsz évemet, vigasztalásul hátba vágna vagy megmarkolná a sörényemet.

A szobájában, itt a Kominternben, az íróasztalán épolj rendetlen halmaza papiroknak, újságoknak, könyveknek, mint annakidején Budapestben a Hungária szállóbeli szobájában, ahol reggel fogadott, miközben a borbély szappanozta az arcát. A Hungária óta mégis tizenöt év múlt el. A tizenöt év alatt mi, akik akkor féligmeddig sihederek voltunk, úgy látszik szintén felnőttünk. Erre akkor eszméltem rá, amikor hallom, hogy Révai, akit ép elmenőben még Kunnál találtunk, Bélának szólítja és tegezi Kunt, holott »utóljára« velem együtt volt húszéves és épúgy mint én mindig bizonyos elfoglult izgalommal állt az ember előtt, akiről még magunk közt sem beszélünk másképp, mint »a Kun elvtársról«. S mikor »utóljára« láttuk Kunt, akkor még a magyar pártban fiatal elvtársak között se volt szokásos a tegeződés.

S hogy egyedül maradtunk M. és én Kunnal, leültetett bennünket szemben az íróasztallal, mely mögött ő foglalt helyett. Azt mondta, beszéljünk, mondjuk el, hol mindenütt jártunk, mint éltünk, mit tettünk azóta, hogy utóljára láttuk egymást. Hagyta hogy beszéljek s ő maga elővette a töltőtollát s mintha minden figyelmét lefoglalta volna az igyekezet, mellyel az előtte lévő, »Borci«-nak nevezett orosz cigarettadobozt díszítő felhők körvonalait rajzolta utána tintával, hogy aztán később magukat a felhőket is kissé oldalt hajtott fejjel sorba átfesse kékre. Míg beszéltem, csak a toll sercegett — és hogy sercegett, ezt is csak akkor vettem észre, ha arra az időre, míg egy-egy kérdést tett föl, egyszerre megállt a toll a kezében.

Egész idő alatt tisztában voltam vele, hogy ez volna az egyetlen alkalom, amikor mindent meg lehetne, sőt meg kellene mondanom. Azt, hogy a forradalmi kormányzótanács harc nélküli lemondásánál is mélyebben megrendített az, ahogy a kormányzótanács vezetői, ép vele, Kun Bélával az élükön sorsukra hagyták a legközelebbi elvtársakat, »a legkompromittáltabbakat«, s ők maguk az osztrák menedékjogot csak maguknak biztosítva, különvonaton mentek Ausztriába. Ő a »Borci« cigaretták dobozán rajzolgatva csendesen csak egy-egy kérdést tett és minden ilyen alkalommal érezte, hogy most elmondhattam volna, ami számomra kínzóan jelen maradt. Azt, hogy talán még az ő menekülésüknél is nagyobb, erőmet felülmúló próbának tett ki a párt azzal, hogy a fehér terror idején, mikor Pesten rejtőzködtem, megtitotta, hogy a Révainál és nálam elrejtett gondosan becsomagolt dollárokkal az üldözött és Pesten

bűjdosó elvtársaknak segítséget nyújtunk a menekülésre. (A barna dobozt, tele dollárral, később érintetlenül Horthy rendőrsége szegény Léderer néninél, Révai anyjánál találta meg, aki emiatt több évet a márianosztrai fegyházban töltött).

A pártnak ez az embertelensége saját tagjaival szemben s azután a mindiárt az emigráció elején kitörő kölcsönös vádaskodásba és eivalzkodásba főllő frakció-harcok riasztottak el végleg a párttól.

Mindebből semmit se mondtam el. Kun a legcsekélyebb jelét se adta, hogy Canossát akar íratni velünk s akkor milyen módon lehetnék én az, aki, ha vallomások formáiban is, de végeredményben őt bírálja, bármit is számonkér tőle?

Azt megmondtam, hogy a diktatúra alatti élményeimről írtam mindiárt az emigráció elején, de aztán a gondolatra, hogy ezt a kéziratot, az adatokat, amiket ott közlők kihasználhatják a párt ellen, az utolsó pillanatban elálltam a szándéktól, hogy kiadjam, holott már Antal Frieves művészettörténész le is fordította németre és talált is rá kiadót. Míg így az elmúlt tizenöt évről szóló beszámolóml hallgatta, egy-egy közbevetett rövid megjegyzése arra vallott, hogy nem hall tőlem semmi újat s csak azért beszéltem, hogy ellenőrizze az ő adatai helyességét. Megkérdezte például, kikkel érintkeztem Párisban s miközben felsoroltam a neveket s egy pillanatra megálltam, habozva, hogy megemlítsem-e Károlyit is, ő mondta helyettem a Károlyi nevet és a Ney Lászlót. Meglepett a memóriája: emlékezett rá, hogy hol mit írtam s még egy olyan kis szatírára is, mint a II. Internacionale párisi tanácskozása alkalmából a »L'Humanité«-ban közölt kis cikkem, a »Monsieur Godfrey«. Nagyon komoly volt egész idő alatt. Megkérdeztem, emlékszik-e rá, hogy mikor találkoztunk utóljára?

— Megírtam a regényemben. Ceglédnél, mikor a front felbomlott — mondtam és elmondtam azt is, hogy egy momentumot nem írtam meg a regényben, ép azt, ami borzalmasan hatott rám. Megírtam, hogy egész idő alatt, míg ő beszélt, az első sorban egy katona s bárányfelhőt bámulta és láttam, átéltem, milyen az, hogyha a szó elhangzik, a kiáltó szó a pusztában. Ő beszélt, hogy rávegye a nagyszerűen felfegyverzett csapatot, hogy menjen harcba, beszélt rettenetes erőfeszítéssel és csak rettenetes közönyt, csend fogadta. Soha embert olyan ervedül még nem láttam, mint akkor Kun Bélát. Ezt megírtam, de nem írtam meg, hogy minduntalan félbe kellett szakítania a beszédet, mert majdnem minden harmadik mondatnál elfordult, kezét az arcához emelte és — öklendezt, hányt...

Míg beszéltem, az ő feje mélyebbre hajolt a »Borci« cigarettadoboz fölé és anélkül hogy abbahagyta volna a rajzolást, könnyezett. — Hát el fogom a regényét olvasni. Hívjon fel három nap múlva — állt fel hirtelen és még csak annyit mondott: — Furcsák az élet útjai, ugye?

A központi röntgen-intézetet szemléltük meg éppen, onnan hívtam fel három nap után Kunt.

— A pokol sötét fenekére kívántam magát s magával együtt az »Optimistákat« napjában legalább tízszer — pattogott a telefonba barátságosan Kun Béla ismerős hangja. — Annyi a dolgom s a kéziratától nem tudok megválni.

Igyekezni fogok, hogy abbahagyjam, de tartok tőle, hogy nem fog sikerülni. Túlságosan izgat. Hívjon fel majd ismét, hogy megbeszéljük, mikor találkozunk.

Az újabb randevű, eddig az utolsó, tegnapelőtt délután két órakor volt s megint a Komintern épületében. Ezúttal több mint barátságosan fogadott M.-t és engem. Őgy nézett ránk mosolyogva, melegen és egyben visszafogódva, mintha első találkozásunk óta — azóta hogy a kéziratomat olvasta — meglepő dolgokat tudott volna meg személy szerint rólunk s mintha most ebben az új világegyetben barátságos és nyílt kíváncsisággal először látta bennünket. S megint ott találtuk nála Révai Józsit. Most már nyilvánvaló, nem véletlenül volt ott első találkozásunknál sem. Most azonban ott is maradt, inkább csendes hallgatóként, összeivételünk egész ideje alatt.

Józsi! Évekig tartó, az egész ifiúságot helyítő, egész ifiúságunknak szerves részét alkotó intím barátság emléke sose halványodhat el. Legkevésbé akkor, ha egyetlen barátról van szó, akinek a halvét azóta se foglalta el senki. Megmaradt nótolhatóan veszteségnek. Csak az élet kegyetlen butaságának vagy buta kegyetlenségének nagyságát bizonyítja, hogy vagy egy óra hosszat úgy ültünk most egy szobában, hogy még ha egy-egy szót váltottunk is az önkéntelenül is valahogy ironikus hangszóval történt és olyan tárgyilagos hidegséggel, mint ahogy a Józsi kék szemén a pápaszem üvege csillogott.

A vele való együttlévnmomban emberibbé, közvetlenebbé, igazabbbá vált volna, ha mint első gondolatom, így első szavam is az a kérdés lett volna, mi van egykori közös barátunkkal — azzal a különös, kivételes intelligenciájú teremttéssel, aki annakidején voltaképp létrehozta barátságunkat s aki miatt már évvel később elszakadtunk egymástól. Tudtam, hogy ez a mi egykori közös barátunk, aki Pesten valahogy szellemi nevelőnk s még a bécsi emigrációs években is mindkettőnknek szellemi és emberi kérdésekben az arbitert jelentette, most Oroszországban él s azt is tudtam, hogy mindenkitől elhagyatva, vagy talán — ez az, amit nem tudtam — még annál is rosszabb, a lehető legrosszabb helyzetben. De nem ejtettem ki a nevét sem. Nem feleltem el, amire mindiárt a legelső napokban itt Moszkvában valósággal ijedten figyelmeztettek.

Hallottam már Párisban, hogy Czóbel Ernő valami, a pártvonal ellen elkövetett vétség miatt Szibériába száműzték. Czóbel Ernőt még gyerekkoromból ismertem. Akkoriban ő, a fővárosi középiskolai tanár s azonkívül publicista — a lényeges különbség ellenére se átalotta hogy valahányszor lejtött Szabadkára, órákat töltöttem velem, a gimnazistával és figyelmesen hallgassa meg az époly lelkes, mint rossz s Adynak csak a modorát utánzó verseimet. Aki miatt annakidején Czóbel Ernő sűrűn járt látogatóba s abba a házba, ahol engem az öreg Lányi Ernő annyi szeretettel avatott be a klasszikus zene rejtelmeibe, Lányi Sarolta, Czóbel Ernő felesége lett s Sarolta jelenleg is Moszkvában él. Amint ez utóbbit megtudtam, kérdeztem a címét. Gondoltam — s azt hiszem, nem tévedtem — hogy örömet okozna neki viszontlátni valakit, akivel lánykorában annyiszor találkozott Szabadkán s nyáron Palicsos az apai házában. De amilyen természetesnek tűnt nekem ez

a kívánság, olyan ellenkezést, majdnem felháborodott rosszalást váltott ki Garai Karcsinál, akinél Sarolta címe iránt érdeklődtem. Magyarázta nekem, hogy rendkívül helytelen volna nemcsak az, ha meglátogatnám Saroltát, hanem még az is, ha csak folytatnám is az érdeklődést a címe vagy egyáltalán a jelenlegi életkörülményei iránt.

Értetlen ellenvetésemre, hogy Sarolta nyilván nem követett el semmi rosszat, különben nem élhetne továbbra is szabadon Moszkvában, azt a választ kaptam, hogy ez természetesen igaz — de viszont mégis a felesége egy embernek, akit büntetésből Szibériába száműztek és ezért ezembe se jusson felkeresni vagy továbbra is érdeklődni iránta.

— Csak nem félsz attól, hogy gyanús színben tűnhetnék fel? — kérdeztem nevetve.

A válasz megdöbbenett:

— Nem csak attól. S nem csak erről van szó. Hanem a kommunista kötelességeimről. Ezek közé kell számítani a kötelezettséget, hogy az ember gondosan elkerüljön minden olyan látszatot, mellyel a GPU figyelmét magára vonhatja — s nemcsak látogatásod, de érdeklődésed is egy Szibériába száműzött kommunista felesége iránt a GPU-t azzal a feladattal terhelné, hogy utána járjon, nem rejlik-e valami emögött. Megengedhetetlen, hogy tisztára szentimentális okból valaki, aki kommunista, fölöslegesen munkát adjon a GPU-nak. Ép ezért — így hangzott a tanács és a figyelmeztetés — akiről csak fel lehet tételezni, hogy közvetlenül vagy közvetve gyanús vagy gyanúsítható, arról az ellenségektől körülzárt Szovjetunióban nem beszél az ember. Nem szabad elfelejteni soha, hogy ostromlott várban élünk.

Garai Karcsit — most a moszkvai német újság egyik szerkesztője — még a huszas években, abban az időben szerettem meg, mikor együtt laktunk a bécsi grinzinei barakkokban. Szelíd, lágy és tiszta ember, akiből mindig is, most is csak úgy árad a melegség. Mégis, itt ránevelték erre a lelki fegyelemre, amelyhez képest az, amit spártai ideálnak szoktak nevezni — valósággal gyerekjáték. (Romain Rolland, az az érzésem, tévesen közelebb érzi a szovjet valóságot Athénhez, mint Spártához). Garai Karcsi tíz éve él itt. Lehet-e, hogy tíz év múlva én is ilyen meggyőződéssel fogom nem az önmegtartózkodás, hanem — ami ennél sokkal nehezebb — a mindent feltétlenül helyeslést elvét képviselni? Mi megszoktuk, mert a másik világban nőtünk fel, hogy a forradalmiság szükségességűen a kritikában és az ellenzéki magatartásban nyilvánul meg. A Szovjetunióban a forradalmiság pontosan az ellenkező követelményekkel találja magát szemben, itt a forradalmár feladata a legmesszebbmenő konformizmus. Vajon képes leszek-e valaha én is erre a belső átalakulásra? S vajjon biztos-e, hogy azzal, ha az ember magában minden spontán emberit lánctraver, ez az átalakulás, ez a belső preformáció végül is nem az emberinek a deformálása-e? Nem könnyű forradalmárnak lenni a győztes forradalom országában.

Gyakorlatban azonban hihetetlen gyorsan idomulok hozzá a követelményekhez. Ültem Józsi mellett Kunnál anélkül, hogy Ljena nevét kiejtettem volna. Szerencsére Kun hamar az »Optimisták«-ra terelte a szót.

— A kézirat háromnegyedrészt már elolvastam — mondta — s amennyiben továbbra se

lesz politikai kifogásom, kiadásra fogom ajánlani.

S aztán — az volt a benyomásom, hogy nem is annyira velem beszél, mint inkább Józsival folytatja az erről a témáról való, érkezésünkkel félbeszakított beszélgetését — dicsérte az »Optimisták«-ban ép azt, ami miatt annakidején nemcsak Károlyi, de én is ép Kuntól tartottam leginkább. Dicsérte, hogy »kegyetlenül igaz könyv az események és az emberek ábrázolásában«. S ezzel kapcsolatban említette, hogy annakidején olvasta a Párisban megjelenő magyar kommunista újságban a »Két akasztott balladáját«, amit Sallai és Fürst kivégzésének évfordulójára írtam. Az irodalomban — mondta — középkori csökevény az embereknek olyan portréirozása, mintha csak hősök és gyávák, szentek és bűnösök közt lehetne választani. Sallaiból is a magyar kommunista nekrológok afféle kommunista aszkétát csináltak, pedig hát valójában Sallai igazán... — nem fejezte be a mondatát, de egyenesen Józsihoz fordulva, kérdéssel folytatva — Mi az ördögnek rajzolják meg úgy a jó kommunistát, mint ahogy Penczur Gyula festette meg a patetikus hermelines képein Vajk megkeresztelését és az ösmagyarokat?

Révai egész idő alatt passzív maradt; igaz, ő nem ismeri a kéziratot, de még így is, legálább is Kun reflexióival kapcsolatban nyilatkozhatott volna. Ő azonban beérte azzal, hogy tartózkodó szemlélként, láthatóan figyelemmel kísérve a beszélgetés menetét, némileg elgondolkodó arccal — mosolygott. Azért-e, mert a M.-vel és velem való ilyen együttlét neki is épúgy fájdalmas s minden esetre izgóó eseményt jelentett mint minékünk? Vagy azért-e, mert Kunnal szemben is zánkózott a kart maradni? Furcsa, de úgy van: ő, akiben a heves spontaneitást, azt a tulajdonosságát szerettem legjobban, hogy mindenre oly kitörő intenzitással, néha igazságtalanul, de mindig egész lényével reagált, ő most Kun mellett néha valósággal kifürkészhetetlen »diplomátának« hat. Arra is csak mosollyal reagált, mikor Kun felsorolta, hogy ki mindenkire ismert rá az »Optimisták« alakjaiban.

— Vértess alakja volt a számomra a legmeglepőbb felfedezés — mondta Kun. — Nem is tudtam, hogy a diktatúra kellős közepén, ott a Hungáriában az én szobámtól két ajtóval odébb éjszakánként egy egész társaság a marxizmusból marxista teológiát csinál és a teológiai problémákat marxista problémákká alakítja át.

Ezt Kun nevetve mondta, Józsi azonban erre megszűnt mosolyogni. Mintha el is pirult volna. (Ez a pirulás, akkor, egy pillanatra, egészen a régivé tette.)

Számomra a legmegdöbbentőbb: ha jól látam, akkor annyi rettenetes sok pusztulás és vér után is a magyar párt vezető rétegeiben itt Moszkvában valahogy még mindig megelevenedhetnek az emigráció első éveiből való frakcióharcok idejéből való elvi és személyes ellentétek és ellenségeségek fullánkjai. Mért érdekelt voltna Kun olyan tüntetően ép »Vértess« alakja iránt?

Kun — és nem Józsi —, Kun volt az, aki nagyon behatóan tudakozódott a mi további terveink iránt. S mondtuk, hogy Oroszországban akarunk maradni, hogy M. már munkát is vállalt, csak még nem kezdte meg a központi rákintézetben, én pedig, amint az »Optimisták« ügye elintéződik, készülök rá, hogy életemben

először kenyérgond nélkül életemben először nyugodt, emberi körülmények között — írjak! Irni!

Mindenre inkább számítottam, mint arra, hogy maga Kun lesz az, aki hevesen, igen, hevesen helyesel majd nekem.

— A legostobább hibáink közül való volt, hogy az embereket modell után akartuk átszabni — mondta s megint az volt az érzésem, hogy legalább annyira szól Józsihoz is, mint hozzám. — Százszor jobban tetszik nekem, hogy ezzel a tervvel jött, mintha azzal a kivánsággal állt volna elő, hogy a pártban akar dolgozni.

Ez a helyeslése boldoggá tett. Oly boldoggá, hogy kérdésre szokásom ellenére is részletek-bemenőben beszéltem irodalmi terveimről, a drámáról, amit az »Optimisták« befejezése után még Párisban kezdtem el írni. Budapest drámájáról, a Sallai és Fürst letartóztatásáról a kivézésig eltelt tizennégy nap feszültségében s aztán a tervezett film-szenariókról. S hogy az én terveim Kun Bélát ennyire érdekelték — éreztem, hogy míg beszélék róluk, ép azért, mert őt ennyire érdeklik, számomra is még fontosabbakká, még inkább enyéimmé válnak. S hogy elmentem Kuntól, akit ma kell újból felhívnom, legszívesebben egyenest a hotelbe siettem volna, hogy semmi mással se törődve, kipakoljak, az asztalhoz üljek, írjak, írjak és írjak.

UGYANAZNAP ÉJJELE

Azonnal telefonhoz kaptam Kunt. Az utolsó száz oldal híján elolvasta a kéziratot. Nagyon tetszik neki.

— Semmi kifogásom. 7-én hívjon fel újra s akkor véglegesen megbeszélünk mindent. 7-én feltétlenül, találkozunk.

Most már kezdem hinni, hogy végre nyomdába kerül ez a keserves kézirat. Illetőleg kezdem komolyan remélni. Hinni már csak akkor fogom, ha kezembem lesz a szerződés.

Furcsa kombinációi az életnek! Kuntól tudtam meg, hogy tegnap óta Révainál van a kézirat első része. Mikor Prigrevica-Szveti-Ivánon írni kezdtem az »Optimistákat«, a leghetihetlenebb elképzelés is valószínűbbnek tűnt, mint az, hogy ezt a kéziratot Kun Béla fogja az én egykori egyetlen barátomnak olvasásra adni, annak, akinek emléke egész idő alatt, míg a könyvön dolgoztam, nemcsak nappal, hanem még az éjszakai álmaimban se tágított mellőlem.

Most lakást keresünk, legalábbis ideiglenesen, hogy legyen hova mennünk, ha majd a hotelt el kell hagynunk. Ilyen lakáskeresésre, mondják, különösen alkalmas június s általában a nyári hónapok, amikor mindenki igyekszik elhagyni Moszkvát. Az emberek erre az időre kiadják a lakásukat s a pénzrel, amit érte kapnak, fedezik nyaralási költségeik egy részét. Főleg intellektüelek mennek ilyen módon nyaralni. Másik verzió szerint, nemcsak üzleti okokból adják ki így a lakásukat. Sokan csak azért keresnek a nyári hónapokra lakót, hogy legyen, aki vigyázzon a lakásra. Félnak a betörőktől és tolvajoktól. (Mindaddig nem sikerült adatokat szereznem a kriminalitás méreteiről. Általában azonban gyakran hallja az ember, hogy »vigyázni kell«. Az újságokban is nagyon sok szó esik, de csak általánosságban a »huligánokról«, de ez a fogalom itt nemcsak polgári, hanem politikai bűnözőket is jelent.)

Lakáskeresés közben állandó kép: régen egyetlen lakás, ma minden szobában egy-egy

család (néha család és műhely egy szobában) közös konyhával, közös fürdőszobával, de mindenütt a primuszok elmaradhatatlan deprimáló szaga.

Óriási kiváltság egy teljesen külön, igazi lakás. Ilyen van például Stekleréknek, akiknél tegnap este voltunk. A hosszú Stekler Bécsben még a barakkban meglehetősen érdektelen, de szorgalmas diák volt. Most azonban igazán nem érdektelen estét töltöttünk vele. Nem ő lett érdekesebb, hanem a világ, amelyben él. Mérnök s úgy bele van vonva az építés munkájába itt, hogy a legkülönbözőbb termelési ágak fejlődéséről és problémáiról izgatón színes képet kap az ember, ha hallgatja. És szenvedéllyel dolgozik és szenvedéllyel beszél a munkájáról. A sinekről, amik még ki se hültek s már szállítják őket az üzemből, a házak, melyeknek a befejezéséhez már csak két vagy három hét kellene, de egyszerre kiderül, hogy nem lehet senol villanydrótot vagy a csatornázáshoz szükséges csöveket megkapni — illetőleg, amit a gyárak ebből vagy abból produkálnak, az még fontosabb helyek számára kell. Az új textilüzemek, melyek teljesen berendezve a legmodernebb gépekkel készen állnak és — kihaltak, meg se kezdték a termelést, mert még nem jutott nekik nyersanyag, gyapot vagy gyapjú... A teáskanna, melynek árát ezer százalékos haszonra kell megszabni, mert nincs belőle még elég, és meg kell akadályozni s csak ilyen módon lehet megakadályozni, hogy ne fogyjon belőle túlsok.

A villamoson ma: szakállas öreg. Mint kutya csontot, úgy tartotta a szájában a villamosjegyet. Rongyos, cári időkből való katonaköpeny takarja el a még rongyosabb »ruháját«.

Június 4.

Filmszenáriós ügyében ma találkám lett volna Krejcsivel, aki — így mondta — tíz órától kezdve található a hivatalában, amit, ha jól érttem telefonon, rövidítve »Mort«-nak hívnak. Kerestük hát a »Mort«-ot. Útközben azonban, minthogy meg kell hosszabbítanunk vizumaink érvényességét, bementünk egy fényképészhez, akinek a specialitása, hogy gyorsfényképeket csinál. Velünk együtt sokan vártak a gyorsfényképre. Félóra után került csak ránk a sor, de ránk került. S akkor azt hittem, most megkapjuk pár perc után a képeket. De újabb várakozás után csak két gondosan kitöltött nyomtatott cédulát kaptunk. Azzal, hogy talán már holnapután estére elkészülnek a pillanatfelvételek. Mindenesetre jobb lesz, ha előbb telefonon érdeklődöm, tanácsolták.

Mire odaértünk, Krejcsit már természetesen nem találtuk hivatalában, pedig Silvie már beszélt vele és Krejcsi nagyon érdeklődik a Párisban írt filmszenárióm »La doctoresse du vilage« iránt. Kinos ez az újabb halasztás, mert még a gyorsfényképek kifizetéséhez is kölcsön kellett kérnünk a pénzt. És a lakás. Ha talál-nánk, arra is legalább foglalót kellene adnunk.

Az utcán rengeteg ember közt féllábú öreg kéregető biceg. Pár pillanat alatt, számoljuk, négyen is adnak neki. A féllábú öreg odatartja a tenyerét egy fiatal munkás elé is. Annak sietős az útja s megy tovább. De alig pillanat múlva látjuk, visszafordul, tekintetével keresi az ellenkező irányban bicegő öreget, utána-megy, pénzt nyom a marékába s csak aztán folytatja útját még jobban sietve.

(Folytatása következik)